NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IX. ČÍSLO 10.

JIŘÍ HALLER:

JINŠÍ, JINAČÍ.

Tyto tvary jsou časté v obecné mluvě vedle spisovných tvarů *jiný, jinaký*. Jazyk spisovný se jim patrně vyhýbá, neboť zřídka se s nimi setkáme při čtení. A přece už z několika jednoduchých příkladů lze snadno poznati, že nejsou to jen lidové analogie stejného významu se slovem základním, nýbrž zcela pravidelné komparativy k němu. V mluvnici se slovo *jiný* klade do kategorie zájmen, a zájmena, jak známo, nemají komparativu. Avšak zájmenné adjektivum *jiný* má mimo své funkce zájmenné i významy adjektivní (»odlišný, nestejný«), takže snad není třeba dlouho hledati důvody pro možnost jeho pravidelného komparativu. Ostatně vizme příklady.

Často slýcháme o někom: »Pánečku, to je inší (inčí) pán!« A rozumíme: to je větší, lepší pán. Nebo: »To nic nejni, to já vím něco jinčího« (= lepšího, znamenitějšího) a pod. Z Herbena (Do třetího i čtvrtého pokolení, 1889, str. 68, ř. 8) mám doklad: »Já dobře vím (praví sedlák Pecúch ke zpupnému panskému úředníkovi Hrabcovi), že s tebú v Brumovicích zacházeli jako s oklúkem. A tady se vypínáš? Já jsem s *jinačíma* pány mluvil...« (naráží Pecúch na svou rozmluvu s císařem Josefem). — Z hovoru dvou podřipských žen jsem si kdysi poznamenal: »Tu máš, Františku, ty ti budou chutnat,« praví jedna a podává chlapci, který je návštěvou, hrušky. »Ale nedávejte mu nic,« praví jeho matka, »dyť má hrušek doma co chce.« »No já vím, ale tydlety naše sou přece *inčí*« (t. jiné, lepší), zní žertovná odpověď. — Píseň »Hrály dudy« jsem slyšel zpívat u nás na vsi takto: Hrály dudy u Pobudy, já sem je slyšela, dávali mi komeníka, já sem ho nechtěla. Já sem chtěla krejčího, to je něco *inčího*, ušije mi šněrovačku z portele (= fortele) něčího.

Podobných dokladů by se našlo myslím mnoho. Zdá se mi však, že se dosud nehledělo na řečené tvary jako na komparativy. A přece i z těch několika uvedených příkladů je zřejmo, že komparativní význam v nich je. Všude snad by bylo možno nahraditi slovo *jinší, jinačí* slovem *jiný:* ale cítí jistě každý, že se při tom už něco stírá, že něco uniká. Jiný smysl má věta »To byl *jiný* pán« (= ne ten, ne takový), nežli věta »To byl *jinší* pán« (= lepší, vzácnější, znamenitější), jak už i z různého zabarvení větného přízvuku je patrno. Cítíme jasně rozdíl v tom, řekne-li se »to je něco *jiného*« a »to je něco *jinšího*«. Spojení takových je v lidovém jazyce hojnost, ale užívá se jich, aniž si je mluvící vědom jejich komparativního smyslu.

Komparativní význam je sic už v původním *jiný*, jak ukazuje spojování jeho se spojkou »než« a jak prozrazují i příklady, v nichž *jiný* může nahraditi slovo »*jinší*«. Bylo proto nasnadě dáti mu i vnější formu komparativní; ale zároveň nastalo jisté rozlišení obou tvarů, neboť *jinší* nabylo mnohem silnějšího a určitějšího komparativního významu než *jiný*, takže lze zcela dobře považovati tvar *jinší* za skutečný komparativ k *jiný*. Tomuto pojetí nevadí nikterak skutečnost, že nebývají oba tvary spojeny při stupňování jako na př. krásný — krásnější (»toto je krásné, ono je krásnější«) a pod.; bylo by tu pak *jinší* nikoli stupněm druhým, nýbrž už třetím, když samo základní slovo *jiný* je smyslu komparativního. Proto také nemá *jinší* superlativu. Ale hlavní důvod, proč nevídáme právě spojení *jiný* — *jinší*, třeba tuším hledati v tom, že *jinší* bývá vlastně komparativem k různým přídavným jménům. Stávat místo »lepší, větší, znamenitější« a pod. Při tom však právě původní neurčitost představy, kterou vyjadřuje, poskytuje možnost vložiti do komparativu »*jinší, jinačí*« mnohem více obsahu než do komparativů, které zastupuje a jejichž význam je jen úzký. To se také opravdu děje v lidové mluvě, která do řečených výrazů vkládá i projev jakési pochvaly, uznání, uspokojení, a řekl bych rovnou, i projev laskomin na to, o čem je řeč. Řekne-li prostý člověk: »To je něco *jinšího*«, je v slově tom i v hlase, jakým je proneseno, mnohem více, než řekne-li »To je něco lepšího« nebo »To je něco jiného«. Zdá se mi proto, že v této příčině je spisovný jazyk chudší o jednu slohovou možnost než jazyk lidový.

Kmenoslovně jsou tvary »*jinší, jinačí*« zřejmé komparativy. Podle »silný — silnější«, »líný — línější« a pod. bychom snad čekali *jinější;* ale i tvar *jinší* je tu možný, a to tím spíše, je-li to tvar utvořený analogicky podle mnoha jiných komparativů kratších. Tvary »*inší, jinčí, inčí, iňčí*« (Geb. I, 370) jsou jen

hláskové obměny; změna š — č po zubnici a zanikání *j* v *ji* na poč. slova jsou zjevy dialekticky rozšířené po celém území českého jazyka. Tvar *jinačí* lze vykládati dvojím způsobem: analogií z *jiněí* podle adv. *jinak, jináč*, anebo, což je podobnější pravdě, tvořením komparativním z *jinaký* (srv. měkký : měkčí). —

Ještě se chci zmíniti se o příslovci *jinak — jináč*. Snad i tu by bylo možno najíti podobný rozdíl jako v *jiný — jinší, jinaký — jinačí*. Zaslechl jsem doma (na Roudnicku) větu, kterou otec adresoval synovi, jenž neposlechl prvního rozkazu: »Ešl nerozumíš, tak ti to řeknu *ináč!*« A s výmluvným gestem sáhl pod vestu, kde se skrýval silný řemen. Ani zde by tvar »*jinak*« nevyjádřil tak výstižně a jadrně myšlenku otcovu, a snad tedy i v tvaru »*jináč, jináče*« vězí druhý stupeň základního *jinak*. Kmenoslovně možné to je (srov. csl. daleče).

Bylo by zajímavé věděti, jak se oba významy rozlišují nebo splývají v různých krajinách našeho národa.

*

Aby byl obraz úplný, doplňujeme výklad prof. Hallera pozorováním, v jakém poměru se jeví tvary *jiný — jinší, jinaký — jinačí* a p. v řeči spisovné. Že tvary *jinši, jinači, jinačejší* (dial. *jinakší), jináče* (pův. *jinačeji*) jsou formy komparativní k výrazům *jiný, jinaký, jinak (jinako)*, vykládal v svém slovníku již Jungmann v záhlavích příslušných hesel. Také Gebauer v Slov. stč. (u hesel *jináč, jinako, jinaký*) pokládá ony tvary za komparativy. Původní tvary těchto komparativů jsou *jinačější, jinačějie;* tvar *jinačí* (dial. *jinakší)* vznikl redukcí delšího komparativu *jinačejší* jako nč. *lehčí* ze stč. *lehčejší;* komparativ *jináče*, jak ukazuje zdloužení hlásky *a*, vznikl asi napodobením komparativů *snáze, dále, hůře, lépe* (u nichž samých se zase objevují analogické novotvary delší *lépeji, dáleji* a p.). Tvar *jinší* je až z novější doby, kdy se začala šířiti záliba v komparativech kratších (*hrubší* m. *hrubější* a p.) a je proti komparativům *lacinější, plnější, slanější* (dial. mor. lacinší, plnší, slanší) utvořen jistě mechanicky podle *hrubší, starší* atd.

Komparativní tvar k *jiný (jinaký, jinak)* nevznikl z potřeby vyjádřiti větší kvantum té vlastnosti, kterou vyjadřuje positiv *jiný*, neboť slovo *jiný* má význam čistě formální právě tak jako slova *ten, onen* a p., vyjadřuje toliko poměr dvou představ a ne představu samu a výrazy toho způsobu nejsou logicky schopny komparace. Ale slovo *jiný* má samo sebou mnoho podobného s komparativy; to, co vyjadřuje, je výsledek srovnávání dvou

představ, formální výraz toho, co vzhledem k určité představě vyjadřujeme jindy komparativy *lepší, horší, menší, větší* atd. Proto se také slovo *jiný* určuje právě tak jako komparativy částicí *než* se jménem věci ke srovnání přibrané; otec je jiný než syn (= otec je jiný, ne syn). V slově *jiný* se tedy cítí výraz platnosti komparativní.

Slova, která se cítí tím, čím podle své původní formy vlastně nejsou, přizpůsobují se nezřídka pak i formou té kategorii slov, do níž se svým významem hlásí. Příklady toho jsou i čtenářům NŘ. z dřívějších našich výkladů známy. Tak citoslovce *na*, výraz tvarově neměnný tak jako jiná citoslovce *nu, hm* atd., přizpůsobuje se mocí svého vybízecího významu imperativům a dostává v množ. čísle tvar *nate;* z něm. citoslovce *warâ* = pozor, stranou (přejatého beze změny do polštiny) je čes. *vari*, s koncovkou imperativní (= jdi) a s přidělaným později plurálem *varite, varte* (varte, Němci!) i tvary jinými. Výraz *jak patří, jak se patří*, jehož se užívá často k vyjádření jakosti, bere na sebe přímo tvar příd. jména: mám jaksepatřího pacholka (Bartoš, Dial. sl. 128), »jaksepatřího« dělníka že tu skoro není vidět (Neruda, Menší cesty 178); týmž způsobem se 2. pád *její*, původně neměnný (jako *jeho*), změnil v dnešní tvar adjektivní *její, jejího* atd. Výrazy *první, vrchní, poslední*, jejichž význam je povahy superlativní (první = nejpřednější a p.), nabývají i zevně přidáním *naj-* (nč. *nej-)* formy superlativní a mění se v stč. v *najprvní, najvrchní, najposledni*.

A právě tak slova *jiný, jinaký, jinak* přizpůsobují se mocí svého komparativního významu i formálně skutečným komparativům s příponami *-ější, -ší* atd. a mění se v *jinší, jinačejší (jinačí), jinačeji (jináče)*. To je zjev, který pozorujeme nejen v češtině, nýbrž i v jiných slovanských jazycích. V polštině se vedle tvaru *inny* vyskytuje stejně často komparativní tvar *inszy*, vedle *inaki* bývá zpravidla *inakszy*, příslovce *inako* bylo úplně vytlačeno tvarem *inaczej*. Vedle tvaru *inoj* bývá v nářečích ruských *inšij* (malorus. choč gôrše, ta inše). Jako *jiný* mění se v srbochorv. zcela obdobným způsobem souznačné výrazy *drugi, drugak*, vedle nichž se vyvinuly i tvary *drugačiji, drukčiji, drukči* s příslovci *drugačije, drukčije, drugač* (= drugako). Za tvary téhož způsobu, jako je čes. *jinší (jinačí)* proti *jiný (jinaký)*, pokládá se i lat. *alter* proti *alius* a něm. *ander*.

Z toho výkladu je vidět, že se tu změnou tvaru *(jiný — jinší)* význam slova základního nemění, nýbrž nový tvar je jen důsledkem významu pro srovnávající oko nedost určitě vyznačeného: »mám dělníka *jak se patří*« je totéž co »*jaksepatřího* děl-

níka« a stč. *najprvní* nevyjadřuje o nic větší stupeň předností než *první* — jen o jistý citový akcent je tu víc. To platí i o komparativních tvarech slov s významem ‚jiný'. Lat. *alter* se v podstatě neliší od lat. *alius* (*alter* vyjadřuje zpravidla různost dvou předmětů, *alius* i několika). Polského *inny* a *inszy* se užívá v témže významu (zacząć z innej = inszej beczki); *inakszy* a *inaczej* jsou výrazy, které nahrazují zanikající *inaki* a zaniklé *inako*. Ani mezi srbochorvat. *drugak* a *drugačiji*, *drukčiji* není a nebylo podstatného rozdílu významového, takže adj. *drugak* bylo skoro úplně zatlačeno komparativním *drukčiji*; také příslovce *drugako* — *drugačije* střídají se bez patrného rozdílu (ki drugako uči i živi, nego slovo božje kaže; ne može drugačije kazati, nego kako je istina Rječnik II, 797) atd.

A stejné poměry se jeví v starší češtině mezi *jinaký* a *jinačejší*, *jinak* a *jinačejie (jináče)* a později i mezi *jiný* a *jinší*. Na př.: ne takú rozkoš, jakú v stvoření vidímy, ale tak jinakú, jakož jinaký jest stvořitel nežli stvořenie (rkp. Kruml. 304 a); a v témž významu: ze všech nepřátel ti nepřételé jsú najhorší, ješto zticha mluvie řeč sladkú a pěknú, jako by smutek měli na srdci, a jsú však jinačejšie postavy (Tkadl. 12 b = jinaké, jiné podstaty, povahy); pod.: ale bieše (= byla) jejie žádost jinak, nežli oni mniechu (Leg. o sv. Kateř. v. 134), a v tvaru komparativním: nemohu nikoli jinačeji mluviti (z knih kolínských R. 177 a = jinak); paklíby prelát chtěl jinačejé rok položiti, nežli položili (Jgm. z rkp. práv zem. 33); onenno opět jinačejie snad z svého stavu anebo z naučenie, onenno opět jinačejie, chcě (= chtě) se v tom lidem slíbiti (Tkadl. 20 b; není-li zde *jinačejie* m. *jinačejše*); velmi často bývá *jinak* = *jináče*, *jináč*: toť jinak nenie (Ž. Otc. 71b) a na témž místě jiného rukopisu: toť jináč nenie; nedá jinak, než jak naměřil (Blah.) a nedá jináč než za hotový (Srnec 329, obé u Fljšh., Přísloví 1, 459 atd.). A stejně bývá svým časem i *jinší* = *jiný*; Jungmann 1, 619 cituje z Ješínovy předmluvy k vydání kroniky Dalimilovy (1620): práci mou při jiných mi oškliviti a jinší nějaký oumysl mi připisovati.

V novočeském jazyce spisovném, zvláště v starším jeho období, vyskytují se vedle sebe tvary *jiný* a *jinší*, *jinaký* a *jinačí*, *jinak* a *jináče* n. *jináč* velmi často, a to zase v tom vzájemném poměru, že *jinší* má týž význam jako *jiný*, *jinačí* jako *jinaký*, *jináče* n. *jináč* jako *jinak*. Na př.: Nadovezírové zachovávají něco jinší způsob při tom sňatku (Kramerius, Sb. cest. 2, 190) = trochu jiný; staví se snad ke mně přívětivým a jinší snad ho za tak zlého mají, že ho ani jmenovati nechtí? (F. B. Tomsa,

Romant. pov. 182); (básník, chtěje v míru obětovati bohům, praví): tak chci se já líbit, nechť jinší v bitvě je statný (ČČM. 1827, 2, 85, S. D. [V. Žák?] z Tibulla); takhleto výtečněj nad jinší kráčela dívky Hersa (= omnibus; Sušil, Anthol. 27); pán byl vlídný naň, ale málo s ním mluvil, jinší měli z něho buď smích, buď si ho nevšimli (Němcová IV, 71, V zámku a podz.); možná, že byli (Čertovácí) v podstatě dobří lidé a že by byli bývali zcela jinší, kdyby se nebyli bývali tak často potkávali s předsudky svých vlastních rodáků (Šmilovský, Martin Ol. 29).

Příd. jm. *jinaký* se liší od *jiný* po stránce významové tím, že jeho význam je užší: *jiný* vyjadřuje rozdíl vůbec *(ten* nebo *jiný, takový* nebo *jiný), jinaký* rozdíl jen v kvalitě *(takový* nebo *jinaký);* na př.: můžeme obecenstvo ubezpečiti, že (Čuprova národověda) bude nejen národní i nenárodní, nýbrž také taková neb jinaká (Havlíček-Quis II, 232); u mne... jest to jednou takově, jak já to zařídím, a jinaké to nebude (Šimáček VII, 136); to byla babička zcela jinaká než všechny ty, co kdy viděly; takovou babičku ony ještě jaktěživy neviděly (Němcová, Bab. 1855, 10). Místo *jinaký* může zpravidla býti i *jiný*, které je významu nejširšího; někdy arciť jde o to, aby užší význam, který je v *jinaký*, byl vyjádřen; na př.: nezdálo se mu (Alanovi), že to máti, která mívala vlasy prosté a v nich vpletené penízky po zvyku žen kumánských a jinaké šaty, t. j. ne jiné, nýbrž jinak, po kumánsku šité (Jirásek III, 86). V témže významu jako adj. *jinaký* užívá se i tvaru *jinačí;* na př.: rychtář svedl ho (žebravého chodce) do šatlavy, odkudž pak vypustili ho, nebylo-li jinačích »potahů«, po jarmarce zase (Winter I, 20) = jiných, jinakých; náves hlavám nestačí, svět je celý jinačí (Hálek IX, 93); když přijde před pána, což je hned jinačí (Čelakovský I, 291); staviják se mně, pravda, do očí — ale krom očí si inačí (Herben, Mor. obr. 122); zdál se jí býti (Vincenc) zvláštním, jinačím nežli všichni ostatní (Jirásek I, 142); to všecko bylo jinačí, i byt za krámem, ale ostatně se u Věků málo co změnilo (Jirásek II, 23) atd. Místo *takový nebo jinaký* lze říci bez nejmenšího pozastavení také *takový nebo jinačí.*

Naprostá promiskuita se jeví mezi tvary *jinak* a *jináč, jináče,* pokud oba tyto tvary spisovně žijí vedle sebe, takže u jednoho a téhož autora bývá v témže významu někdy tvar ten, jindy onen. Na př.: kolleje anjelské, jinák Všech svatých (Palacký, ČČM. 1829, 1, 55); Jan z Košumberka, jináč Jan z Chlumu (t. ČČM. 1834, 327); jinák myslíte, a jinák mluvíte (Marek, Prvotiny 1813, 112 a); možno-li jináče, píšu pro školy české (t., Krok 1827, 313); takoví vzdělaní lidé nemohou povstati

jinak než z dobře zřízených škol (Havlíček, Sp. pol. 1, 20); jako při tak veliké věci jináče býti nemůže (t. 1, 329); ne jinak bylo Dobrunce, než jako by před ní nějaký bůh stál (Němcová V, 11); nemyslela jináče, než že jí manžel dá usmrtit (t. V, 222); on (mistr) nám to jináč neukazoval (Pravda, Krejčí Fort. 54) atd. Časem se ustálilo *jinak* jako forma čistě spisovná, *jináč* jako tvar lidový, který se v spis. jazyce vyskytuje pak zpravidla jen pod tímto titulem; řídčeji se objevuje *jináče* jako knižní archaismus. Na př.: kde jsou děti, tam to jináč nejde (Šimáček VII, 70); konec — jináč (ta kuřata) nejsou (Neruda, Mal. pov. 179); jo, v městě jináč kafe nejedí (než ze sklenic, Stroupežnický, Z Prahy 179) atd.; každý jináče padl, každý jináče ležel (Jirásek III, 171); ne pouze okem, i jináče lze vnímati divy Hospodinovy (Zeyer VII, 140) a j.

Jako jiné výrazy formální a tedy obsahově indiferentní, na př. *takový*, může i *jiný* a jeho odvozeniny nabývati v určitém kontextu významu plnějšího a konkretního a znamenati podle souvislosti někdy ‚lepší', někdy ‚horší', někdy ‚větší', jindy ‚menší' atd. Ale i v této přenesené působnosti vystupují v spis. jazyce positivní i komparativní formy bez rozdílu. Na př.: a tamhle u Kafků snad to bylo jiné? (Světlá u Kotta 6, 254) = lepší?; teprve můj papa přivedˇ do rodiny zase trochu jiného vzduchu (Šimáček VII, 129); domýšlela se v něho (Vavřenu) jinších věcí, lepšího vkusu a volby (Jirásek I, 272); u těch beranů mají teď jinšího, vzácnějšího hosta (t. V, 162); Sýkora si také myslil, že to bude jinaké s chlapcem — nelíbilo se mu to, ale mlčel (Němcová IV, 66); nadálať se (Aurelie), že po pouti sv.-Antonínské bude k ní (Vincenc) jinačí (Jirásek I, 147) = vlídnější; jindy jinak bývalo, byli jsme něco, svět se na nás díval, ale teď? (t. I, 35) = lépe; »Vždyť víte vše: On zradil mě a za to vzala jsem mu život. Tak jednáte i vy, muž proti muži, šlechtic proti šlechtici. Mě budete jinak souditi. Neodmlouvám ani (Zeyer XXXII, 39) = hůře; za pánů Choce, Klofáče nebylo potom jináče (Machar, Satir. 48) = lépe; byl tu vždycky svatý pokoj... a teď, co vítr sem toho abbéa zavál, — rázem všecko jináče; pořád nějaká stížnost atd. (Jirásek V, 38) = hůře atd.

Nejpůsobivějším prostředkem pro obsahové vyplnění formálních výrazů je ve spojení s kontextem anebo i bez něho citový přízvuk, emfase, odstiňovaná někdy i různou modulací hlasovou, vyjadřující obdiv, vyhrůžku atd. Je zcela patrný rozdíl významový, řekneme-li suše »to je takový člověk jako já«, nebo zvoláme-li s obdivem »takový člověk!« anebo s despektem »taková nula!« Tento plnější význam, vázaný na citový přízvuk, může

se častým opakováním někdy u takového formálního významu stabilisovati a zůstává pak spojen se slovem i bez citového přízvuku jako jeho vlastní význam nový. Takovým způsobem nabylo na př. slovo *onaký*, které původně neznamenalo nic víc než ‚onoho způsobu', jako *taký* znamená ‚tohoto způsobu', významu ‚slušný, pěkný, vzácný' a p.: město dosti onaké Jungm. 2, 940 z exc. Zlobického; měla jsem milého, velmi onakého (Sušil, Pís. 1835, 52); já myslil, do ví jaký žito bure, a kouknite — není vonatý Hruška, Dial. sl. chod. 109 (obyč. *onačejší*). Tak daleko vývoj významový při slově *jiný* a jeho odvozeninách v jazyce spisovném, jak ostatně bylo vidět z předešlého výkladu, nedospěl, a to ani vůbec, ani pro některý jeho tvar zvlášť. I slovo *jiný* nabývá velmi často citovým přízvukem významu plnějšího, který se blíží významu komparativů ‚lepší, znamenitější' a p., ale tuto schopnost mají zase všecky jeho tvary, ať formy positivní (*jiný, jinaký, jinak*), či komparativní. Na př.: (autor, odsuzuje whist, praví): v kuželky a v zimě v šest a dvacet třeba o pětku, to jsou jiné hry! (Tomsa, Klaurenovy Pov. 5, 93) = lepší; nebojím se sedláků, jiných přece jonáků! (Rubeš, Dekl. 1, 11); což pak byste dělali, kdybychme (mlynáři) vám mouky nedali? Jinou byste pískali! (t., 1, 25) = horší; aj, latiníci byli jinší heroës! (Klicpera, Div. 2, Uhlířka 21); ó ne, ó to bude mít (Lotty) jinší štěstí! (Jirásek XX, 78); zůstali na svém, že cizinecké práce přece jen jinší oko dělají (Němcová III, 77); a hle, jaký byl jinaký, nežli jako ho líčili . . . jak nade všechny vynikal! (Jirásek XIV, 40); a! — to je žid! To já ti najdu jinakého tanečníka! (Mrštík, Poh. máje 18); tady by se koulely kuželky, to je jinačí hampejz nežli u hospody! (Rais VIII, 274); vrchní a důchodní mají jinačí starosti nežli o vaši stodolu! (Jirásek XXIII, 121) = vážnější; »Pálili jste«, řekl zajatý šlechtic přímo. »Viděli jste . . .« vykřikl Pobera . . . »To jsem rád! Věz, že Uhřata ještě jinačí věci uvidí!« (t. XXVIII, 341) = horší; masa dost — ale bez krve; dnes bude jinak po prvé (Erben, Kyt. 1853, 33) = lépe; vidíte? Ten (Held) jinak chodí do školy! (Jirásek XX, 11); tě, zrozenče Tantalův, jináče prvých oslavím! (Macháček ČČM. 1827, 3, 101); kde pak pastýř nebo Honza! Ti by to jináč pozebrali! (Holeček V, 503) = lépe zahráli.

Z tohoto celého výkladu tedy vychází najevo, že mezi positivními tvary *jiný, jinaký, jinak* a komparativními tvary *jinší, jinačí, jináče (jináč)* není v novočeském jazyce spisovném rozdíl takový, aby tvary positivní znamenaly to, co lat. alius, a aby se ve významu komparativů konkretnějšího obsahu (= lepší, znamenitější a p.) užívalo jen tvarů komparativních, nýbrž že se

obojích tvarů, pokud jimi novočeský jazyk spisovný disponuje, užívá celkem bez rozdílu. Mají-li tyto komparativní tvary nabýti onoho pregnantnějšího významu, o němž byla právě řeč, nestačí k tomu jejich forma, nýbrž je k tomu třeba prostředků dalších, syntaktických, souvislosti, důrazu (emfase), modulace hlasu a p.; ale týchž prostředků s týmž významovým účinem lze užíti i při tvarech positivních. Co jediné by bylo lze připustit — víc ovšem z dohadu, apriorně, než na základě dokladů, které jsem snesl a jichž výběr byl podán výše —, jest, že tam, kde řeč spisovná má volbu mezi tvary obojími, sáhne snad v takových případech raději k tvarům komparativním, jež se už svým zevnějškem hodí k této funkci lépe než tvary positivní; prokázat by se tento sklon dal ovšem jen šetřením statistickým. V jednom případě však, zdá se mi, je i v praxi spisovné komparativní tvar výrazů *jiný, jinaký, jinak* přece jen nutný; je to v případech, kdy je třeba vyjádřiti nejen rozdíl, nýbrž i míru rozdílu. To je především, stavějí-li se proti sobě dva rozdíly, jejichž intensita je různá, t. j. chci-li na př. vyjádřiti, že mezi předměty C a D je větší rozdíl než mezi A a B. V tom případě nemohu se vyjádřiti jinak, než že věci A a B jsou *jiné*, ale věci C a D že jsou *ještě jinší* n. *ještě jinači* (dokladu spisovného bohužel nemám). S tím pak souvisí i případ druhý, když je vyjádřena míra rozdílu absolutně příslovci *o mnoho, mnohem* (stč. *velim)* a p. Ani tu nelze užíti pouhých positivů *mnohem jiný, o mnoho jinaký, mnohem jinak*, nýbrž je třeba sáhnouti k tvarům komparativním. Tak bylo již v stč., na př.: hrdé ženy často též (= totéž) činie, ale velím úmyslem jinačejším, neb což nachová, to jen sobě (Štít. Erb. 105); jenž (věčný oheň) je velmi jinačějie zpósoben nežli tento, jenžto mámy v uobyčeji (Ev. Mat. 731 a; pod. Štít. Erb. 43); stejně by musily zníti tyto věty i v nč.: s úmyslem mnohem jinším n. jinačím, vypadá mnohem jináč.

Poměry v řeči lidové se neliší, myslím, mnoho od vylíčeného stavu v jazyce spisovném. O souznačnosti dvojic *jinaký — jinači, jinak — jináče* svědčí okolnost, že tvary *jinaký, jinak* (positivní) v obecném jazyce tak jako v jiných slovanských jazycích zanikly a ovládly tvary komparativní *jinači, jináč*. Vzájemný poměr tvarů komparativních a positivních bylo by tedy možno pozorovati v řeči lidové jen na zbylé dvojici *jiný — jinší*. Pro mne jako příslušníka nářečí středočeského je mezi *jiný* a *jinší* poměr týž jako v praxi spisovné; mohu říci »vem si jinčí šaty« i »jiný šaty« bez jakéhokoli odstínu různosti. Že tak bývá i v jiných nářečích, svědčí i těchto několik namátkou vybraných dokladů: ha ešče zbyde chvíle k jinšímu dílu (Němcová III, 84)

= k jinému; najdi si jinčího kameráda (Hruška, Dial. slov. chod. 36, prý m. jinyj jen v mluvě nedbalé); tam byl devět roků otrokem a musil dělať a jísť tak jak jinší hovado (Kulda II, 27); vemu sobě jinšu tobě na zdůry (Sušil, Pís. 565); inší dívky idú z pola (Bartoš, Pís. 86). Má-li *jinší* (a ovšem i *jinačí, jináč*) míti význam pregnantní, o jakém bylo výše vykládáno, je k tomu třeba podle mé zkušenosti právě tak jako v praxi spisovné buď kontextu anebo emfase (to je jinčí chlapík!, to jsou jinačí šaty!, řeknu ti to jináč!); to je vidět i na příkladech Hallerových, které jsou vesměs emfatické. Z toho ovšem nelze vyvozovati, že by takovéto poměry musily býti v řeči lidové vůbec, ve všech jejích nářečích, a proto by nám byly opravdu vítány zprávy, jak se kde těchto forem *jiný — jinší, jinačí, jináč* a p. užívá. Šlo by hlavně o to zjistiti, stačí-li kde komparativní tvary *jinší (jinačí, jináč)* samy sebou, t. j. bez emfatického zdůraznění a souvislosti, k tomu, aby znamenaly ‚lepší (horší)' a p., anebo aspoň, je-li mezi souznačnými jinak tvary *jiný — jinší* ten rozdíl, že se při emfatickém vyslovení užívá buď vždycky anebo aspoň raději tvaru komparativního. V. Ertl.

DROBNOSTI.

DUFFEK.

Slyšeli jsme od osoby tohoto příjmení, že podle rodinné tradice vzniklo nesprávným čtením z příjm. Dušek, psaného starým způsobem Dussek s dvěma dlouhými švabachovými ss. Nemáme za nemožné, že tento původ má to příjmení u nás vůbec. Psali jsme již, jak se měnívá skutečná výslovnost u příjmení, v nichž se udržel starý pravopis déle než jinde (na příklad Kaucký = Koucký, Koutský; Bauše = Bouše, Bohuše 6, 27, 63; Girsík, Girsa = Jirsík, Jirsa 8, 24); příjm. Sirůček, Syrůček jsme se pokusili vykládati nesprávným čtením psaného Ssyrůček, Syrůček = Širůček (5, 144 pozn.); 6, 236 jsme ukázali, jak starý pravopis z místních jmen Břvany, Břve udělal Brzvany, Brzve; a jiné doklady divných změn zvláště v příjmeních jsme viděli 7, 295 n. Původu příjmení Duffek z pův. Dušek, Dussek by nasvědčovalo, že to je přes nečeské ff patrně jméno české (i na př. něm. spis. Rosen, pravým jménem Mikul. Duffek, jenž se narodil v Praze 1833, pocházel asi z rodiny pův. české), a také, že býval u nás zvyk, zdvojovati cizí f po způsobu německém

na začátku slova a mezi samohláskami, který se v příjmeních držívá podnes (psávalo se offiera = oběra, Kron. tur. 1, 274 z r. 1594 píše o špičatém klobauku s mnohými ffaldy, z bílého ffilce udělaném, u nás i v Němcích jsou příjmení, jako Pfeiffer a j.). Byli bychom vděčni, kdyby nám někdo pověděl o stopách, jež by naši domněnku podporovaly; nevadilo by jí, že někteří Duffkové se začali psáti po novu s jediným f. Poučný by byl zejména nějaký doklad změny příjmení Dušek (Dussek) v Duffek (Dufek) ze starých matrik.

ZBŮHDARMA, ZBOHADARMA.

Stč. se říkalo vz Bóh (vz Buoh), pův. asi s významem ‚bez odměny pozemské, zadarmo' (vl. na Boha, na zásluhu u Boha); s pod. významem se říkalo i ‚pro Buoh něco někomu dáti, učiniti' a p. (a také u Bozě = v Bohu, na př. Štít. Erb. 257, 26; 28). Doloženo je vzbuoh, zbuoh v oslabeném význ. ‚nadarmo, pro nic, za nic, zbytečně', na př. vzbuoh jsi upadl v toto hoře (Alexandr.), zbóh sě těšíš (Pravda; L. fil. 11, 298; 12, 286). Tento původní výraz se měnil. Snad předložkový 4. p. vz Buoh se změnil, s pozdějším tvarem 4. p. stejným s 2. p., ve vz Boha, jako se starší zvolání pro Buoh změnilo v pro Boha, snad se zastaralá předložka vz, která se brzo před souhláskami vyslovovala z (naznak je z pův. vz nak = na záda, psané vzhůru zní v lidové mluvě zhůru), mátla s předl. z a proto starý 4. p. zaměněn druhým; výraz zbuoh, zboha sám se spojoval se souznačným příslovcem darmo, zdarma, jako se na př. ‚mermo' (= se smrtelným úsilím) obyčejně spojuje se souznačným ‚mocí' (zdarma totiž v staré češtině znamená nikoli zadarmo, nýbrž zbytečně). Tak nalézáme na př. r. 1464 zbohadarmo (Arch. č. 14, 143), 1510 zbuoh a (snad by se mělo čísti zbuoha) zdarma (13, 329), 1516 zbuoha a zdarma (28, 65), Pěčka Smržický z Radostic napsal poč. 17. st. zdarma zboha (Jungm. 1, 201b, Kott 5, 392). My říkáme ob. zbůhdarma nebo zbohadarma: to jsou patrně tvary vzniklé zkřížením tvarů zbůhdarmo, zbůhdarma, zbohadarmo, zbohazdarma, jež jsou z části v starších památkách doloženy. Byli bychom vděčni zejména za zprávy, kde jsou v obyčeji jiné tvary než zbůhdarma, zbohadarma.

Podobný, ale významem i původem různý výraz je nazdařbůh nebo, jak se také říkávalo, nabůhzdař: n. něco činiti znamená činiti to s nadějí, ne s jistotou, že to dobře dopadne, a vězí v tom zbožný stč. pozdrav »zdař Bůh«, žijící posud zvláště v hornictví

(Slováci s týmž významem říkají robiť niečo na verímboha). Mimo sám pozdrav »zdař Bůh« se říkávalo na př. »jestli že Pán Buoh co zdaří« (= dá-li P. B.) a p.; na starých zvonech bývá nápis »Pane Bože, rač zdařiti tento zvon« a p. Docela podobné je něm. auf (aufs) Geratewohl, se zpodstatnělým pozdravem (es) gerate wohl.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Fr. Trávníček, *O českém jazyce*. Lidové university sv. XI. Melantrich, v Praze 1924. Str. 120. Za Kč 7.50.

Trávníčkova kniha vznikla na popud Lidové university jako příručka populárně vědecká. Promlouvá o českém jazyce v sedmi kapitolách. První, ze všech nejobsáhlejší, zabírá přes polovinu knihy a jedná o českých nářečích, to jest stanoví jejich hranice, uvádí jejich jazykové znaky a připojuje ukázky.

Nářečí v Čechách se dělí na čtvero: nářečí středočeské, východočeské, jihozápadní a českomoravské. K východočeskému se druží kladské a podkrkonošské. Znaky nářečí středočes. jsou: za *ý* je *ej (dobrej);* místo *o* je na zač. slov *vo;* m. *ú* je *ou* (ouřad), *sh* se vyslovuje *sch (schon);* nom. pl. u adj. je *ý* pro všecky tři rody *(velký jabka);* instr. pl. místo *-i, -y, -ami, -emi* má *-ama, -ema;* gen. pl. má *-ch (věcích* atd.), gen. sg. neuter m. *-i* má *-iho (zeliho),* 4. p. pl. u mužských *o-* kmenů je roven 1. p. *(udělaji z nás mrzáci);* za *i* a *í* u sloves je *u, ou (češu, češou);* *l* v příčestí se vynechává *(nes), musiti* má *š* za *s, krýti* má *kreju,* příč. trpné má tvary na *-íno, -ýno* za spis. *-eno (zametýno),* rodinná podstatná jména a přivlastňovací mají *-ovic (Novákovic).* Mluví se tak v Praze a okolo Prahy.

Nářečím východočeským se mluví v území, jehož hranice jest na záp. od Kláštera u Mnichova Hradiště (Klášter je východočes.), na východ od Mnich. Hradiště (to je středočes.), Nymburka, Poděbrad, Kolína a Týnce, Kutné Hory, Čáslavě, na záp. od Chotěboře, na vých. od Něm. Brodu a odtud k Vojnovu Městci, Borovnici a Korouhvi u moravských hranic. Za hranicemi republiky mluví asi 5000 ob. tímto nářečím v býv. hrabství Kladském u Náchoda, v t. zv. Českém koutku. Vedle mnoha společných znaků s nářečím středočeským má tyto znaky zvláštní: *u* za *v* (kreu atd.); *e* za *ě* po retnicích (behat atd.); *i, í* m. *ji, jí* (iskra, íst); *ej* za *í* (ulicej, cejtit...); *-oj* m. *-ovi* (synoj); sklo-

ňování *hoši, hošů, hošům* atd.; v příč. min. *-al* za *-el*, v inf. *-at* za *-et* (ležal, ležat).

Kolem Hořic a Hradce Král. se vyslovuje na konci znělé *d, ď, z, ž* (*had*, ne *hat*); místy za *nn* je *dn* (*padna*); *d, t* za *b, p* (*holoude* = holoubě, *tena* = pěna); *chytří* za *chytřejší*.

Kladské nářečí má t. zv. obalované *l*: *kořauka, odpočau si*, vyslovuje dvojí *nn* (panna) a má hlavně spolu s podkrkonošským nářečím *er (ir, ar), el (il, al)* za samohláskové *r* a *l* (*smerť, deržať*). Podkrkonošské nářečí, které má také *kořauka* atd. za *kořalka*, má v inf. *-ť* m. *-t*, a kdysi mívalo *bul* za *byl* a *su* za *jsem*. Podkrkonoším se rozumí pruh kolem Vysokého na sev. k Příchovicům a Držkovu, na západ k Semilům a na vých. k Vrchlabí.

Nářečí jihozápadočeské (jihočeské) zabírá české západní Čechy a celé jižní Čechy. Hranice jde od Kralovic sev. od Plzně k Rokycanům, Písku a odtud přímo na východ až k moravským hranicím. Doudlebské nářečí sahá na sever k Budějovicům, Lišovu a Třeboni. Na jihozáp. a záp. od Domažlic je nářečí chodské.

Znaky společné nářečí vých. a střednímu jsou: *ej* za *ý, í* (jen v chod. je *yj*); *vo* m. *o* (jen doudl. je *oko, okno . . .*), *i* a *í* za *ji, jí* na zač. slov, *-oj* m. *-ovi* (místy *-ov: bratrov . . .*); *meju* atd. (doudl. *myju*).

S východ. nářečím má jč. nář. společné *ir, il* za *r, l*; *-ť* (nebo *-ti*) za *-t* bývalo jen na Volyňsku a dodnes je v okolí Husince. Sousedé i vlastní příslušníci nazývají toto nářečí tiťácké. Rodinná podst. jména mají příp. *-ojic, -ojc, -ouc (Novákojic, tesařouc . . .)*.

Zvláštní jihočeské znaky jsou: za *bi, pi, mi, vi, fi* je *bji . . . (bjič . .)*, místy *bi, pi . ., bje, pje . . (slepjece . .)*; za sykavky před sykavkami je *j* (*přej sto let* atd.) [tato zvláštnost není na Chodsku]; podobně za *ďt, ťt, dd, dt, ďť, ďď* je *jt (chyjte ho . . .)*; místo *d* bývá často *r (děrek)*; vsouvá se *j* mezi samohl. a souhl., zvláště měkkou *(pojejď)*; hiatické *h: hale*; 3. pl. má *-om* na Chodsku *(chlapom . . .)* a jinde *-um (holubum . . .)*; *vzel, začel, těl* m. vzal atd.; *som* nebo *sim* za *jsem* (odtud Simionáci); odchylky v kvantitě: *káše, douha* (= duha), *rejba, pina* (pěna), *chláp, kráj, náše; se všech strán, vajic, vovic, vrát* (v gen. pl.), *ležit* (inf.), *trpil;* naopak je samohl. krátká v tvarech *nest, pect, krajec, zajic, vuz, rodiču* (2. pl.), *pánum, mládi, kravach, hadi* jazyk, *nejhorši věc, hezke* děvče, v *hustem* lese, *prosim, řikaji*.

V Pošumaví bývá zvláště v měkkých slabikách *a* za *e: čalo, včala; ja* za *a (holoubjátko)*. V chodském nářečí je *ú* za *ou (kúsek), yj* za *ý (dobryj)*. Na Blatech bývá dlouhé *r: tŕhat* a pod.

V doudl. je na konci *b, d, v, z, ž*, ne *p, t, f, s, š* (vůz, ne *vůs)*. Kolem Stříbra, místy na Chodsku a Doudlebsku se dochovalo tvrdé *l: šly, byl, tlustej* ... Doudl. je *mjel* m. *mněl, kf, tf* za *kv, tv (křet, tfuj)*, 4. p. jedn. stř. zní *je* m. obecného *ho*. Chodové říkají *bul*, slovou proto Buláci. Dnes je *bul* vzácné. Místo *abych, abychom* bývá *ach, achme, jách* (já bych), *dych* (kdybych), *mychme* (my bychom). Imperativy sloves 4. tř. s kmenovou souhl. *s, z, st, zd* a *zn* mají *š, ž* atd. (noš, pušť, myšli, ježdi, bláznì).

Nářečí českomoravské je název Hoškův, obyvatelé sami si říkají Horáci. Tímto nářečím se mluví kolem Bystrého, na severovýchod a jih od Přibyslavě a kolem Polné. Nářečí toto je přechodem od nářečí moravských k českým. Z moravských nářečí jsou zde nepřehlasované koncovky ve skloňování *kaša*, 2. p. *chlapca, vejca, leža* (= leže), ke *křížu*, v *nedělu, ju, našu, pod vesnicou, našou, slepicám, slepicama* atp. Vedle toho jsou však také tvary přehlasované, české: *duše, toho muže*, ke *kříži, s ni, slepicím, slepicema*. Toto střídání je velmi rozmanité: některé vesnice mají častější tvary nepřehlasované, jiné přehlasované. Některé osoby užívají častěji tvarů přehlasovaných, jiné nepřehlasovaných a konečně i táž osoba užívá někdy tvarů přehlasovaných, jindy nepřehlasovaných.

S moravskými nářečími společné je ještě krácení: *psat, vest, bit, jama, březa* atd.; konc. *-a* v gen. vzoru *dub (u duba)*, skupina souhl. *šč (ščesti* atd.) a konečně *bja, pja (řibjata, poupjata)*.

Znaky společné s českými nářečími jsou: *i, ý* za *é; ej* za *ý, i; vo* za *o; sch* za *sh; vojáci* ve 4. p. mn.; *i* m. *ji* (jen někdy); hiatické *h (harest); ď — j (hlejte); šs = js* atd. *(vezmej si to); hoši, hošů ...; kreju ...; su (= jsem);* dat. sg. *-oj;* dat. pl. *-om* (přátelom). Ale také se říká *jinej, ucho, vezmeš si, hochů, myju, sem, psovi, rodičům* nebo *rodičum*.

Znaky vlastní jen nářečí českomoravskému jsou: změna *ť* v *c* v imper. sloves na *-iti: chycte, placte, vracte; ť* za *c* a *ď* za *z* mají slovesa *hádět* m. *házet, doplátět* m. *doplácet;* konc. *-eň* je m. *-na: kováreň* nebo také *kovárňa;* příč. min. č. má buď *-l* nebo *-il (-yl)*, nebo se *-l* vynechává *(nesl, nesil, nes)*.

Nářečí na Moravě se dělí ve čtyři skupiny: moravskočeskou, hanáckou, slovenskou a lašskou.

Nářečí moravskočeské zabírá pruh na severozápadě a celý západ moravský, pokud je český (Žďár, Nové Město, Bystřici, Třešť, Telč, Dačice, Jemnici). Znaky společné s nářečími českými jsou: *ej* za *ý* (místy *yj*) a za *i* (jen po souhl. *s, z, c, š, ž, ř* a *l); u* za *v (zrouna); dn* za *nn (padna); bji, pji,*

mji, vji za *bi, pi, mi, vi* (jen v jižní části); *jt, js* za *ťt, ďt, ťs* (*hlejte, vraj se* = *vrať se* také jen na jihu); za *sh* je *sch; b, d, v* jsou na konci znělé (*dub*, ne *dup* atd); *-oj* je m. *-ovi; velký* je pro všechny tři rody; *kováreň* atd. m. *kovárna; raci* ve 4. p. množ.; *kreju, meju; -aji* zní *-aj* (*povídaj*); za *-eji* je *-i* (žáci *umí, hází*); příč. na *-íno* (*spravíno*); *proš, noš* atd. (ne všude); příčestí min. *řekyl;* na Dačicku, Telečsku a Třešťsku jsou tvary *řeklu, vedlu* (= řekl, vedl), na Jemnicku je *řekl, řek*, zřídka *řeklu;* dále tu bývá *li* za *l* a *yr* za *r* (*vlik* = vlk; *vityr* = vítr); *abych* = *ach, kdybych* = *dych, že bychom* = *žechme* (v sev. části a na Jemnicku).

Znaky známé z Čech, ale vyskytující se i na Moravě, jsou: *i, ý* za *é, vo* za *o, hu, hou* za *u, ou* (u Jemnice vesměs a v sev. části někdy); *sem*, častěji *su* m. *jsem;* slovesa na *-dět, -tět* m. *-zet* a *-cet* (*hádět, vyplátět*, ale ne všude).

Znaky společné s jinými moravskými nářečími jsou tyto: koncovky *-a, -u, -ou* za *-e* (*ě*), *-i, -í* (*duša, dušu, dušou* atd.); kolem Dačic, Telče a Třešti jsou konc. *-e, -i, -í;* inf. na *-at* za *-et* (*ležat*), ale *zabíjet, házet, kácet; šč* za *šť* (u Dačic, Telče a Třešti je *šť*); za *ba, bá, pa, pá* je *bja . . .;* krátké samohl. v *jama, brat* (= brátí), *pit, šit* atd.; gen. *duba; r* za *y* místy na Bystřicku (*prtel* m. *pytel*). Tato zvláštnost se v čes. jaz. jinde nevyskytuje.

Nářečí hanácké zabírá střed Moravy, celý sever a západní část jihu až k pohraničnímu pruhu německému. Jméno Hanáci se vztahuje obyčejně na Moravany kolem Vyškova, Prostějova a Olomouce; nářečí hanácké zahrnuje však oblast mnohem větší, jak shora udáno. Celé území hanácké má tyto znaky: *ó* za *í* (starší *ú*): *slepicó, s ňó, dělajó; ó* za *ou: sód, budó; é* za *ý: stréc; é* za *ej: véce; šč* za *šť; bja . . .* za *ba . . .;* krátké samohl. v *klada, brať; u* nebo *o* místo *i* v koncovkách: *slepicu(-o), ke košu(-o), na polu(-o), piju(-o);* také uvnitř slov: *břuch (břoch); i (í), y (ý)* za *é: dýšč, dyšč; dobrýho, dobryho.*

Znaky, které se vyskytují jen na části hanáckého území, jsou: *a* za *e* v koncovkách (*lavica*) je skoro v celém hanáckém nářečí, jen u Litovle, Jevíčka a Zábřeha je *e* (*lavice* atd.). Ale *i* tu bývá *a* v přechodnících: *leža, kleča* atd. Vždycky je *e* v *kuře, tele, holóbě, se* a j. Hláska *e* za *y* a *o* za *u* (reba, dob) nebývá na Zábřežsku, Slavkovsku, Bučovicku, na vých. vedle slov. nářečí a na záp. vedle mor.-čes. nářečí; *e* za *i* je skoro veskrze po *s, z, c, š, ž, č, l* a *ř* (*sela*); i spojka *i* zní *e;* v skloňovacích koncovkách je někdy *i*, někdy *e: chlapce bele na pece*, ale místy *drátaři*, ano i po *c: vojáci;* v Zábřežsku a sev.-záp. části, která přiléhá k sev. pásu nářečí moravskočeského, je vůbec jen *i;* vý-

slovnost *e* za *i* je někde stejná jako u *e* jiného, místy však je jiná; *é* za *i* je nejhojnější po *s, z, c, š, ž, č, l* a *ř;* někdy se *i* krátí, na př. *obili, střílel, vozim;* jindy zůstává *i: boži, zli lidi;* výslovnost *é* za *i* je v různ. krajích různá. Hláska *v* a *h* před samohl. na zač. slov bývá nejčastěji v nářečí horském, na př. *holica* (ulice), *vuku* (oko); toto *v* a *h* je řídké na severovýchodě hanáckého nářečí, v sousedství slovenského nářečí. Zpravidla je *v* před *o*, které nevzniklo z *u*, a to i mimo nářečí horské: *voko, vokno*, ale *o vás, óterý* (u vás, úterý). Za *ji, ji* je *i, í (iskra).* Vynechávají se samohlásky v slovích *lst* (= list), *lpa, modlt se, tř, ďdek, jst*, Čch za *list, lípa, modlit se, tři, dědek, jíst*, Čech atd. (v sev. cípu hanáckého nářečí od Zábřeha na sever, na Krumlovsku, Znojemsku, Velkomeziříčsku a Třebíčsku). V severovýchodní části mimo nejbližší sousedství s nář. slov. se vyslovuje *u* za *ů (muj)* a *i, y* za *í, ý (říkat, dobryho);* dosti je rozšířeno prodlužování samohl. v příčestí min.: *vulál, vzál, píl* atd. Znělé se často vyslovují na konci slov *(dob, vuz).* Hláska *u* za každé *o* je na Brněnsku, Blanensku a Boskovicku *(dubré, duba, vut tebe)*, t. j. v nářečí zvaném horské. Dále bývá často *-om* za *-ům* (3. p. mn. č.): *chlapom;* inf. na *t*, na př. *brať, proseť; kť, tť* a *sť* za *kv, tv, sv (kťět, sťět, tťuj);* výslovnost dvojího *nn (panna); jt* za *ďt, ťt;* impt. *vrac, mlac, plac; ň* v *deň, kameň . . .;* fem. *tá, tó* (= ta, tu); příč. bez *-l: řek;* tvary *vizu(-o)*, příč. *šíl, šil; -my* za *-me (volámy);* přívěsky *-ová, -ka, -káj (skrzevá, semka, semkáj);* příslovce *ťčil, ťčel, ťčilka, ťčelkáj, čil, čilka* = *teď.*

Nářečí moravskoslovenské je na východě a severozápadě Moravy a jde až k zemským hranicím. Na severu sahá k Drahotušům, Hranicím, Jičínu, nedosahuje Frenštátu. Na západě a jihozápadě sousedí s nářečím hanáckým. Hranice jde zhruba od Drahotuš k Lipníku, Kelči, Bystřici pod Hostýnem, Holešovu, Kroměříži, Zdounkám, Střílkám, Koryčanům, Kloboukům a Hustopeči, kde se začíná již kraj německý. Toto území je jednotné jen ve smyslu jazykovém, jinak jméno Slovák má význam mnohem užší. Obyvatelé kolem Vsetína, Liptálu, Hovězího a Vyzovic (krajní body: V. Karlovice, Rožnov, Val. Meziříčí, Loučka, Fryšták, Zádveřice, Vlachovice a Štítná) se zovou Valaši. Obyvatelé úzkého pruhu hraničícího s hanáckým nářečím — na severu se začíná od čáry vedené na západ od Napajedel, na východě jde až k řece Moravě, na jihu a jihozápadě k Uh. Ostrohu, Čejči, Čejkovicům a Bilovicům — jsou Doláci nebo Zámoravčíci. Od nich a Valachů na jih jsou Slováci. Pro menší kraje jsou ještě názvy: Záhořané nebo Záležáci

(Uh. Brod), Podlužáci (Lanžhot). Obyvatelské názvy jsou Slovák, Slovenka, slovenský, Slovensko. Slovačka, slovácký, Slovácko jsou názvy literární na označení moravského Slovenska na rozdíl od Slovenska uherského.

Celé toto nářečí se liší od hanáckého tím, že nemá *e, é* za *i, y, í, ý; o, ó* za *u, ou, í*. Má však *ú* za každé *ou* a částečně za *í; -a* v koncovkách je skoro veskrze: *naša slepica*, ano i *kuřa, tela, prasa* (jen místy *kuře, tele*), *mňa* (= *mě*) nebo *ňa, ťa, sa*.

Za *í* z *á* je častěji *í, é*, řídčeji *á: do náručí, do zelé, do zelá, ležá* (oni leží); za *i, í*, z *u, ú* je v konc. veskrze *u, ú;* za *ě, e, í* z *a, á* a za *i, í* z *u, ú* uvnitř slov jsou dílem tvary nepřehl., dílem přehl. Za *í* z *ie* je *i (vira);* za *í* z *é* je *é*, jen v sousedství hanáckém *i, ý;* za *ej* je *aj (daj)*. Hláska *l* je dvojí, buď tvrdá a měkká, neb tvrdá a střední, neb střední a měkká, jen místy je *l* jediné; někde se *ť* obaluje v *u; r* a *l* bývá dlouhé *(vŕba, slnečko); l, r* je za čes. *lu, er: chlp, žrď* (= chlup, žerď) nebo *chup*. Za *šť* je *šč;* za *z* z *dj* je *dz (hádzat)*. Samohlásky slov *jama, brať* atd. jsou krátké; také jsou krátké slovesné tvary: *dávam, slyšim, žebram;* před *j* je samohl. dlouhá: *kójit* (sr. *stóji);* v Podluží je dlouhý imper. *uváž*. Na konci slov je znělá výslovnost. Spodoba se děje u větším rozsahu: *kubme, chlab ani sa nehýbal, zaz má, čežme, tludžme, g městu, vytřiskať oči*. Konc. *-é* (vedlé *-ové, -i, -í)* v 1. p. č. mn. *chlapé; -om, -och* m. *-ům, -ech* (méně *-ích, -ech, -ách)*; místo 4. p. mn. č. bývá 2. p. (mám *bratrů);* infinitivy jsou na *-ť* i *-t;* 1. os. sg. na *-u: mocu* (motať); 3. pl. má konc. *-i, -á (-já) -ijú, -ija (leži, ležá, ležija);* přech. na *-a, -aci: leža, vylezaci;* příč. min. č. *-l, -el, -lu (nesl, nésel, vedlu);* m. *-ovať* bývá *-úvať (čarúvať);* ve valašském nářečí je přízvuk na předposlední slabice jako v polštině.

Nářečí u Kelče je také přechodem mezi hanáckým a slovenským nářečím; jeho *ej* (han. *é* je z *ej)* za *í, ý* a *ou* (han. *ó* je z *ou)* za *ú* ukazují k hanáčtině, *é (chléb)* a 3. mn. č. *-á (ležá)* k slovenštině.

V Bystřici pod Hostýnem, v Holešově a Kroměříži je nářečí také v podstatě slovenské (je zde *ú* a *ý, i, ej*, nikoli *é: strýc, psik, dej)*. Přerov, Lipník, Val. Meziříčí a Krásno mají krátké samohl. a přízvuk na předposlední slabice.

Zvláštní celek činí 17 vesnic na severovýchod od Strážnice: Radějov, Malá a Velká Vrbka, Kuželové, Lipov, Louky, Velká, Javorník, Nové Lhotky, Súchov, Blatnička, Boršice, Březová, Olšovec, Strání, Bystřice a St. Hrozenkov. Na záp. od Napajedel je ještě osmnáctá vesnice Halenkovice. Zvláštní znaky této sku-

pinky jsou: za *ř* je *r* (v Halenkovicích *ř*); 1. os. č. j. má *-em* místo *-u, -i* (vedĕm); za *é* a *í* z *é, ie* je místy *í*, místy *jé (ljéto)*; po retnicích je *e* za *ě (bež)*; za *ů* je *ó, vó: dvór, kvóň*; *de, te, ne* se vyslovuje *dě, tě, ně*; za bývalé *dj* je tu někde *dz*; za *ň, ď, ť* je *n, d, t (dedyna)*; v 7. p. sg. bývá *-om (celacom = teletem)*, v 1. p. mn. č. bývá *-ovja* za *-i, -ové (svedkovja)*; dále je *s* místo *š* ve slovích: *o muse* (od *moucha)*, dlouhá samohl. v gen. pl.: *hláv* a v nom. pl. *perá*; vedle *sem* je *su, som*; příč. min. č. je *-l, -u, -el, -ol (nésl, nésu, nésel, pásol)*.

Nářečí slezskému se říká lašské. Obyvatelé nazývají svůj kraj místy valašský, místy si říkají Moravci. Patří sem část Moravy v cípu mezi Opavskem a Těšínskem (Frenštát, Frýdland, Štramberk, Příbor, Místek, Brušperk a Mor. Ostrava), pak Slezsko a Hlučínsko.

Společné znaky celého nářečí jsou vesměs krátké samohlásky; přízvuk na předposlední slabice; *a (ja)* nebo místy *o* za *e, ě, i (jahňa, piasc = pěst*, 2. p. *muža, zelo = zelí, božo muka*, 3. mn. *chodzo = chodí, trpja = trpí)*; *u* za *i, í* z *u, ú (lud, moju dušu, kryju)*; *u* za *ou*; *ně* za *ne*, kdežto *de, te* se vyslovuje buď *dě, tě* (Frenštát, Štramberk, Příbor) nebo *dze, ce* (jinde); dále je *dz* za *z* z *dj (cudzi)*; *šč* za *šť*; *c, dz* za *ť, ď: cežky, zedz = těžký, zeď* (skoro všude), a vyslovuje se skoro jako *č, dž* (*ć, dź* v písmě); *s* a *z* se vyslovuje měkce, psáno *ś, ź*; *r, l = er, el (Peter, mohel)*; *l* je tvrdé a střední; 2. p. je *duba* a p.

Drobnější znaky jsou tyto: *le* je za *li, lé: obile, mleko:* za *ej* je *aj (daj)*, za *ř* je *r*; v jižním Těšínsku je zdvoj. *nn: panna*; 2. mn. u životných jmen má někdy platnost 4. p. *(pozval susedov)*; v 6. p. mn. č. je *-och (synkoch)*: neutra mají *-o* m. *-e: moře, ku* je častější než v češtině: *ku mně, ku němu, ku tobě*; příč. min. má *-el* nebo *-ul* m. *-il: patřel, bjul* (= bil); 7. p. sg. mívá *-u, -um: s tum rybum*.

Zvláště význačné znaky mají dvě části lašského území: jižní Těšínsko na sever až po Frýdek (hornoostravské nářečí podle říčky Ostravice), jehož zvláštností jest *o* (před *m, n* je *u*) za spis. *á i (mroz* = mráz, 3. mn. *noso* = nosí, *barun* = beran) a *i* za *ě, e* v zavř. slabikách *(bih, běhu; hniv, jid, zavřil)* a Opavsko. Tu je v několika vesnicích za *e* po měkkých souhl. *o: šost, našoho, pečoš, třoci (třeti), veďo* (=*vede*). To je nářečí severoopavské.

Nářečí na Slovensku se dělí ve tři skupiny: západní (v stolici bratislavské, nitranské, trenčínské), střední (v býv. stol. oravské, liptovské, turčanské, zvolenské, tekovské, hontské,

novohradské, gemerské) a východní (v stol. spišské, abaujské, zemplínské a užhorodské).

Všechna slov. nářečí se liší od jiných českých tím, že nemají *ř* a že mají v 1. os. jedn. *-em* nebo *-jem* za *-u, -i*.

Jiné společné znaky, které však jsou i jinde, mají tyto: *ú* (ve vých. nářečí) za *ou* a *aj* za *ej*. Dalších pět znaků se vyskytuje ve všech slov. nářečích, ne však veskrze, a to: nepřehl. *a (ja), á (já)*, nepřehl. *u, ú* nebo *ju* (psáno ve slov. *iu*), dvojí *l* (buď tvrdé a měkké nebo střední a tvrdé, místy je jen střední), *dz* z *dj*, *som* = jsem (záp. slov. má také *sem*).

Ze západní slovenštiny známe lépe jen nářečí od řeky Moravy na východ k Malým Karpatům, na sever ke Kútům, Stráži a Senici, to jest záp. a jižní část župy bratislavské.

Toto nářečí má shodně se spisovnou češtinou *í* za starší *ie (hnízdo), ů* za *ó (kůň), ě* po retnicích *(běžat, na mapě...)*; inf. na *-t*. Hlásky *a, á* jsou dílem nepřehlasované, dílem přehlasované *(jastráb, duša, sádzám: pět, prítel)*; za čes. spis. *é, í* ze staršího *é* je *é (chléb)*; *mě* se vyslovuje jako *mje (mjesic, mjech)*; slabiky *de, te, ne* se vyslovují tvrdě jako u nás; za *šť* je *šč*; za *ď, ť* je *c, dz*; tvrdé *ł* se vyslovuje skoro všude jako *u* a *lu, lú* = *u, ú (houb)*; na konci slov se vyslovují znělé souhlásky; *r, l* je i proti českým tvarům se samohl. *(štrk* = *štěrk)*; slova *klada, dať* mají krátké samohl.; příp. *-aní* má krátké *a (kopaní)*; imper. mívá délku: *chráň*; v 3. a 6. p. jedn. č. u podst. jm. r. ž. se mění *k* v *c*, *h* v *z* a *ch* v *š* (*v ruce, noze, streše)*; v 7. p. m. a stř. r. je *-em (dubem, morem)*; životná podst. jm. mají v množ. č. 2. p. místo 4. p. *(má psů)*; v 3. p. pl. u podst. jm. m. r. je *-om*, zřídka *-ům*, v 6. p. je *-och*, také *-ech, -ích*; v příč. min. č. bývá *-eu, -éu (védeu, vedéu)*.

Střední slovenština je dobře známa ze spisovného jazyka slovenského. Hlavní její znaky jsou *ie* za čes. *í* z *ie* a za *é (viera, chlieb), e* po retnici místo *ě*; za *ů* z *ó* se píše *ô* a vyslovuje *uo, vo* neb *ó (kôň)*; *a, á* zůstává nepřehlasováno *(kňaz, moja duša)*; za *a* z *ę* je po retnicích *ä* (vyslovované jako široké e): *mäkký, pamäť, svätý* (ať má čeština *e, ě* nebo *a)*; za čes. *á* je *ia* po měkkých, někdy i po tvrdých souhl.: *čiara, siahať, vzdialiť sa*; za č. *e* z jerů je v slov. někdy *o, a, á: dobytok, daska, chrbát*, ale také *ten, sen* jako v češtině; za *ro, lo* na zač. je *ra (rá), la: rastlina, rázvora, lakeť*; *šť* je jako v č.; *d, t, n* se vyslovuje před *e* z pův. jeř nebo *e* jako *ď, ť, ň (nesete* vysl. *něsetě, vedete* vysl. *vedětě)*; *r, l* je i za čes. *r, l* se samohl.; *jama, brať, kopanie* mají krátké *a*; druhá dlouhá samohl. se zpravidla zkracuje: *bývam, krásnemu, vládnuť*; 1. pl. neuter má konc. *-á, -ia: stá, slová,*

srdcia; v 2. p. je u všech subst. délka: *hláv, žien, sestier* nebo *sestár, okien*; imper. má také dlouhou samohl.: *chráň*; *v* v zavř. slab. se vyslovuje jako *u*: *stau, brau, Slovákou* (= *Slovákov*, 2. p. mn. č.); v 7. p. za *-ou, -i* (starší *-ú*) je *-ou*: *rybou, našou*; v 3. a 6. p. jedn. č. u subst. ž. r. se nemění *k* v *c*, *h* v *z*, *ch* v *š*: *k ruke, nohe, streche*; v 7. p. j. č. je *-om* za *-em*; 1. p. pl. v m. r. má vedle *-i* také *-ia, -ovia*: *Moravania, kmotrovia*; 4. p. živ. subst. rovná se 2. p.; v 6. p. je *-och* za *-ech, -ích*; v 7. p. je *-mi, -ami* za *-y, -i*; budoucí čas se opisuje pomocí *idem*: *idem písať* (vedle *budem písať*); v příč. min. č. je *-ol*: *viedol*; za čes. *pro* je *pre* (*preto, prečo*).

Jiná střední slovenská nářečí se liší od spisovného tu více, tu méně. V gemerské župě bývá přehlasované *e*; *ä* i jinde než po retnicích (*ležeť, dušä*). V Gemeru a Oravě je dlouhé *ä* (*jädro*); v Gemeru je za *ę* veskerze *e* nebo *je* (*kleknút, kure*, 3. pl. *tešje*); za čes. *ů* je v Gemeru *ua, va, a* (*chuadzä* = *chůze*). Vedle nepřehl. *u, ú* bývá přehl. *i, í* (*cidzího*); za *y* je *e*, za *ý* pak *ej* (*do vode, tejžděm*); *de, te, ne* bývá také tvrdé: za *ď, ť* je *dz, c* nebo *dž, č* (*cichý* — *čichý, chodzic* — *chodžič*); v 3. a 6. p. j. č. se souhl. *k, g, ch* mění v *c, z, s*, někde v *š* (*v muse* nebo *v muše*); ve většině středních nářečí jest *Česi*, ale v Gemeru *lenoši*; neutra mají v pl. *-ia* (*znameňja*); za spis. *dobré, dobrého* jsou lidové tvary *dobruo* (*to je dobruo*), *dobrjeho, dobrjemu*; vedle *sú* (= *jsou*) bývá *jesú* a *sa*; přízvuk je většinou na první slabice, místy však, zejména v Dolní Oravě, je přízvuk na předposlední.

Východní slovenština nemá vůbec dlouhých samohlásek (*kral, dobra žena*) a má přízvuk na předposlední slabice. Ode všech českých nářečí se liší tím, že nemá slabikotvorné *r* a *l*, nýbrž vždy jen *r* a *l* souhláskové s průvodnými samohláskami *e, i, a, o, u* (*terhac, jabluko, polny, pulny, zarno*).

Jiné její znaky jsou: vedle nepřehlas. *a* je někdy *e* (*čeledz*); za býv. *ę* je *a, ja, e*: *zac* (= zeť), *pjaty* (pátý), *dzevec* (= devět); za býv. *ó* je dílem *u*, dílem *o* (*buh, vuz* i *voz*); za čes. *i* z *ie* a *é* je *i, e, je* (*bily, dzevka, povjem*); za jery je *e*, zřídka *o*; na poč. slov není nikdy *ra, la*, kde má čeština *ro, lo*; *ne* se vyslovuje *ně*; *de, te* se vyslovuje *dze, ce* (*dzeň, ocec*); za *ť, ď* je *c, dz* nebo *č, dž*; *s* a *z* se vyslovují šeplavě (*šestra, žima*); za *šť* je *šč*; v 7. p. je *-om* i *-em*; v 7. p. není nikdy *-ou*, vždy *-u* (*nad hlavu*); v 3. a 6. p. j. č. ž. r. je častěji *c, z* než *k, g* (*ruke - ruce* atd.); příč. min. č. zní *nesol, spad*; vedle *bol* je *bul*; vedle *čo* je jako v záp. slov. *co* (*dačo* — *daco, prečo* — *preco*).

Kapitola II. a III. pokračují ve výkladech o nářečích. V druhé kapitole se ukazuje, že pestrost nářečí není od původu a že

původně byl jazyk český celkem jednotný. Dnešní stav je výsledkem dlouhého vývoje, který můžeme sledovati zvláště od sklonku století 13., kdy se začíná bohatěji rozvíjeti české písemnictví. Některá nářečí zachovala stav starý, zvláště nářečí východní, hlavně slovenská.

Rozdíly mezi nářečími nejsou nikterak ostré, a nářečí, která se v mnohých věcech liší, v jiných se zase shodují. Stopy původní jednoty jsou i v dnešní pestrosti v tom, jak se nářečí jednotlivá přese všechnu různost sobě podobají. Ovšem tato původní jednota nebyla úplná, byly i tehda rozdíly nářečí, ale nebyly tak hojné a pronikavé, jako jsou dnes.

K těmto výkladům se organicky připíná kapitola III. s časovým thematem o poměru češtiny a slovenštiny. Autor ukazuje, že nesmíme srovnávati jen spisovné jazyky, nýbrž že musíme přihlížeti k celému souhrnu nářečí českých a slovenských. A tu vidíme, že všechny znaky, kterými se slovenština liší od češtiny, nalézáme buď v staré češtině nebo v některém českém dialektě. Tak nepřehlasované *u, ú (lud, pijú), ú* po tvrdých souhláskách *(múka)* atd. jsou znaky, které se dají doložiti v staré češtině. Jen dlouhé *l* nemá dokladů, ale to je jistě nahodilé, neboť se v stč. délka neoznačovala. Slovenština se tu nejeví jako samostatný jazyk, nýbrž jako nářečí konservativní, v kterém se nám dochovala čeština, jak vypadala po stránce hláskoslovné asi ve stol. 13., 14. a na poč. 15. stol.

Ale ani tato konservativnost slovenštiny není znakem jen jejím, i pro ni najdeme doklady v nářečích českých, moravských nebo slezských. Na př. nezúžené *é (chlieb)* je místy i v Čechách známo *(chléb)*, taktéž šč, koncovky *-om, -och* v 3. a 6. p. č. mn., *som* (= *jsem*), přízvuk na předposlední a na první slabice, odchylky v délce slabik, tvary *sestár, maták* (v chodštině *stebál, vědár* a j.). Naopak v slovenštině jsou tvary *matiek, sestier*, které se liší od českých jen délkou a i ta délka zase je doložena v chodském *vajic, vovic (vajec, vovec)* nebo valašském *jehél, skél, ovéc*. Genitiv j. č. u podst. jmen muž. na *-a* má v slovenštině konc. *-u: sluhu, Svobodu*. Tento tvar je i v hanáčtině: to je bratr našeho *Peku* (nom. *Peka*). Čes. *Rataje (ort-), laň (oln-), lákati (olk-)* jsou obdoby pro slovenské *raz-, lakeť, lani* proti čes. *roz-, loket, loni* (z pův. *orz-, olk-, oln-*), a naopak zase v slovenštině je *rozdiel, rozkoš, loď*. Střídnice slov. za jer o *(vo, so, lož)* je také doložena v českém místním jméně *Třemošná* vedle *Třemešná;* a zase naopak je v slovenštině *e* jako v češtině v slově *teraz* (= nyní). Také rozdíl *pre-* m. *pro-* není v slovenštině obecný, neboť západní slovenština má *pro-*. Podobně

-om v 7. p. j. č. je jen v střední slovenštině; v záp. a vých. je *-em* jako v češtině.

Z toho ze všeho plyne, že slovenština dobře zapadá do českých nářečí, že není samostatný jazyk, nýbrž jen jedno z nářečí, neboť není kromě *pro — pre* a *om — em* ani jediné odchylky, kterou by nebylo možno nalézti v Čechách, a odchylky tyto jsou jednak nepatrné, jednak nejsou rozšířeny po celém území slovenském. Nemůžeme tedy mluviti o slovenštině jakožto jazyce nadřaděném slovenským nářečím, nýbrž jen o spisovném jazyce slovenském, poněvadž je obyčejem nazývati spisovné nářečí jazykem.

Z dalších kapitol pojednává čtvrtá o názvech pro jazyk český a jeho části (hájí na př. tradičního termínu český jazyk, česká literatura pro celé území vedle úředního termínu československý), pátá o spisovném jazyce, o jeho poměru k nářečí středočeskému, které bylo nejen základem spisovného jazyka, nýbrž až dosud je mu hlavním vzorem. Zde ukazuje také na ohromnou práci, kterou stálo vytvoření spisovné češtiny po přerušeném vývoji ve stol. XVII. a XVIII., a soudí analogicky o ohromném úkolu, který čeká Slováky při dalším budování spisovné slovenštiny. V šesté kapitole, o území jazyka českého, vykládá o rozlehlosti českého území v republice i za hranicemi, jaké bylo v minulosti a jak se přibýváním i ubýváním na různých stranách dostalo do dnešních mezí. Poslední kapitola o cizích, přejatých slovech ukazuje na nejasnost hranic mezi jednotlivými slovanskými jazyky, zvláště mezi lašskými a východoslovenskými nářečími na straně jedné a polštinou na straně druhé. Polské znaky těchto nářečí není autor ochoten vysvětlovati popolštěním, nýbrž tím, že některé vlastnosti polské přesáhly tu i na území české. Pak vykládá o přejatých slovech slovanských i jiných a celou knihu zavírá výpsáním příslušné literatury.

Z uvedeného obsahu je vidět bohatost látky v knize Trávníčkově. Její aktualita je hlavně v kap. třetí, která jedná o jednotě československé. Přesvědčivost této kapitoly je podporována výklady předcházejícími, kde se popisují nářečí a dovozuje bývalá jednotnost českého jazyka. Thema o jednotnosti je příliš obtížné, aby se dalo řešiti v populární knize; přes to v Trávníčkově knize je k tomu učiněn dobrý začátek. Pro řešení tohoto problému bylo by zvláště účelné a průkazné dokazovati, proč některý z blízkých jazyků slovanských, na př. polština, je už samostatným jazykem, a užíti k tomu dokladů nejen hlás-

kových a tvarových, nýbrž také syntaktických a lexikálních.*) Tu bychom ovšem naráželi na zvláště citelný nedostatek monografického zpracování. Vědeckou obec čtenářskou jistě bude zajímati hlavně kap. I., kde od dob Šemberových je učiněn po prvé pokus o systematické popsání, rozdělení a rozhraničení všech československých nářečí s použitím vlastních zkušeností autorových i novější literatury dialektologické.

Q. Hodura.

HOVORNA.

BÍLOBÍLÝ (K. M.). Přídavná jména ze dvou stejných přídavných jmen nejsou nic tak absurdního, ani v jazyce tuze vzácného. Jsou to t. zv. složeniny kopulativní, nazývané tak proto, že oba členy v jednotu sloučené jsou tu proti jiným složeninám v poměru slučovacím neboli kopulativním. Takové složeniny jsou na př. svatosvatý (svatosvatá pravda), jistojistý (jistojistá pravda), pouhopouhý (p. výmysl), čiročirý (čiročirá lež). Základem takových složenin jsou dva výrazy totožné, kopulativně složené k tomu cíli, aby význam výrazu, o nějž běží, byl zesílen. Jako říkáme »šel a šel« (= šel dlouho, bez ustání), »nemohu a nemohu« (= naprosto nemohu), »div a div« (= div nad divy), tak také a s týmž významem lze říkati »žádný a žádný« (= pražádný), »všude bylo pusto a pusto« (= načisto pusto) atd. Tento vzmocňovací význam zůstává pak i přídavným jménům složeným z těchto prvků anebo podle hotových složenin utvořeným; svatosvatá pravda je tedy pravda tak svatá, že ani světější býti nemůže, čiročirá lež je lež tak čirá (= zřejmá), že si nelze ani čiřejší pomysliti atd. V tom smyslu a nic proti duchu jazyka mohli bychom utvořiti přídavné jméno černočerný, kdybychom chtěli mluvit na př. o černočerné zradě, anebo i bílobílý, kdyby byla řeč na př. o bílobílé plání sněhové, na níž není viděti nic než bílo a bílo. Složenina bílobílý tedy možná je a má smysl zcela dobrý. V případě uvedeném v dotaze jde ovšem o jiný poněkud význam adjektiva bílobílý, třeba způsob složení je formálně týž; ale ani v tom významu nepokládáme příd. jméno bílobílý za slovo nesprávné anebo absurdní. Nazývá-li se signálový terč, jehož jedna plocha je bílá a druhá červená, červenobílý, není viděti, proč by se jiný takový terč, jehož přední i zadní plocha je bílá, nemohl nazývati bílobílý. Za daných okolností (na př. v staniční službě, kde se užívá také terčů červenobílých) bude se mu jistě zcela správně rozuměti a se stanoviště jazykového nelze proti němu namítati nic.

---

*) [Otázka, co je nářečí a co jazyk, není jen linguistická, nýbrž nemalou měrou i historická. Red.]

HRŮZLIVÝ. V NŘ. 5, 122 jsme vykládali, jak se v jistých spojeních (na př. hrozná bolest) časem otřel původní význam slova hrozný do té míry, že se jeho souvislost s podst. jménem hrůza přestává skoro cítit. Říká-li se dnes, že měl někdo z něčeho hroznou radost, že má hrozný apetit, že je tomu hrozně rád, není tu po prvotním a vlastním významu adjektiva hrozný takřka ani stopy. Tím ovšem není řečeno, že by se byl tento původní význam vytratil úplně; říkáme-li o někom, že je to hrozný člověk, cítíme dobře, že běží o člověka, z něhož jde hrůza. Má tedy příd. jméno hrozný dnes význam dvojí, jednak svůj význam původní = hrůzu budící, jednak význam otřený (rozšířený) = neobyčejně veliký. Protože se však ve výrazech značících stavy citové anebo provázených citovým pohnutím v živé řeči rádo nadsazuje (to já k smrti rád, padám únavou, úžasně pilný člověk atd.), začíná se příd. jméno hrozný zdáti výrazem nedost silným a sugestivním a hledají se výrazy, které by vyjadřovaly touž představu, ale s větším důrazem, s větším citovým přízvukem. A tak vstupují na místo příd. jména hrozný v řeči mluvené (v jazyce obecném, v argotu a p.) příd. jména strašný, strašlivý, děsný, pekelný atd. Z téže potřeby vzniklo také, jak jsme na uv. místě v NŘ. vyložili, příd. jméno hrůzný. Je to v podstatě slovo zbytečné, protože neznamená vlastně nic jiného než hrozný; iluse větší intensity se zakládá na tom, že je pro oko bližší tvarem podst. jménu hrůza, a pak, že je to slovo nové a méně otřené. Když jsme o tomto novém a zbytečném slově psali po prvé, vyslovili jsme domněnku, že bude-li žíti vedle slova hrozný jako jeho významový ekvivalent, zanikne, jako zanikají v jazyce taková zbytečná dubleta obyčejně. Zatím mu hrozí, jak se zdá, tento osud s jiné strany, než jsme předpovídali; chystá se sejíti se světa z týchž pohnutek, z nichž se zrodilo, — zevšedněním. Některým spisovatelům, kteří příliš lehko váží význam slova a libují si v stilistickém fortissimu, zdá se i novotvar hrůzný málo výrazným a vymyslili za něj novotvar ještě novější, příd. jméno hrůzlivý (užívá prý ho se zálibou, jak nás upozorňuje p. odb. uč. J. K. z Rokycan, Hais-Týnecký v svých referátech ze soudní síně v Nár. pol.). O jeho potřebnosti platí to, co jsme řekli o příd. jméně hrůzný. Ale slovo hrůzný bylo aspoň obstojně utvořeno (nesprávná je v něm délka kmenové samohlásky), kdežto slovo hrůzlivý je docela nádenická imitace příd. jména strašlivý. Z týchž podmínek vzniklo i jiné oblíbené slovo jmenovaného autora, t. j. příd. jméno ú d ě s n ý a jeho odvozenina ú d ě s n o s t; slovo děsný už patrně nestačí na tu všecku hrůzu, kterou spisovatel pociťuje, a proto sahá k slovu úděsný, jehož předpona sugeruje mu snad svou čistě zvukovou stránkou onu vyšší míru hrůzy, kterou chce vzbuditi v svých čtenářích. K adj. úděsný patří ještě sloveso u d ě s o v a t i (= děsiti); kdyby je tvořil Čech, znělo by aspoň uděšovati.

OBRATEM POŠTY (F. P.) je výraz, který snad vznikl vlivem německého »postwendend«, ale není to výraz, který by se příčil našemu způsobu vy-

jadřování, jak jsme ukázati již 3, 216. Stejně dobře by se ovšem mohlo žádati za odpověď »nejbližší poštou«, jako se říkávalo dříve. — V z í t i n a v ě d o m í je rčení správné (NŘ. 5, 95). — N a l o d i t i, v y l o d i t i jsou výrazy utvořené podle něm. einschiffen, ausschiffen; chceme-li se vyjadřovati po svém, říkáme »naložiti na loď, vyložiti, složiti s lodi« a p. Vždyť se v jiných případech, na př. při překladě něm. »einwaggonieren, auswaggonieren« snad ani jinak vyjádřiti nedovedeme. — »U z n a t i něčí účet« není výraz nesprávný; sloveso uznati neznamená ovšem v podstatě nic víc než poznati (uznávám, že jsem chybil = poznávám, znám se k tomu), ale častým spojováním s výrazy »za pravdu, za právo, za správné« a p. nabylo sloveso uznati významu toho, který slušel původně těmto výrazům úplným. »Uznati něčí účet« znamená pak nyní tolik co uznati jej správným. — P r o c l e n í je výraz, který vznikl z potřeby podle staršího vyclení, ale není nesprávný (NŘ. 6, 90). — O d b a v e n í je slovo nové a zbytečné, pohodlná a mechanická náhrada za něm. Abfertigung. V mnohých případech lze užíti za ně slovesa vypraviti. Také Kadlcova a Hellerova Terminologie úřední překládá něm. Zollabfertigung slovy »celní vypravení«. — Proč někteří profesoři češtiny pokládají výraz »zboží d o š l o« za nesprávný, je těžko se dohadovati. Snad proto, že nemá nohy. Ale s takovou logikou bychom v jazyce daleko »nedošli«.

ODKONITI, SKYČAŘITI a j. Ve Večeru ze dne 12. ledna t. r. čtli jsme článeček nadepsaný »Odkoňte poštovní vozy!«, v němž se vykládá, že při provádění nových reforem poštovních dojde snad konečně k tomu, že budou poštovní vozy »odkoněny« a nahraženy(!) automobily. Toto krásné slovo bylo sice v textu článku opatřeno opatrnými uvozovkami (v titulu ne), ale protože se u nás tím raději ujímají slova, čím hloupěji jsou utvořena, zaznamenáváme tento doklad, aby se po letech nezapomnělo, kde se slovo odkonit vylíhlo. Pražský argot má už ze starších dob sloveso skonit (správně by se mělo psáti ovšem zkonit), které má arci význam jiný, ale na způsob, jakým neznámý autor utvořil sloveso odkonit, hodilo by se jako charakteristika zcela dobře. Také by se k tomu hodilo pěkné slovo s k y č a ř i t (pozor na jazyk!), jehož užil p. K. Engelmüller v referátě o »Mluvící opici« v Nár. pol. ze dne 10. června: »láska k vrtošivé, náročné krasojezdkyni Nelly Goldschmithové docela skyčařila jeho život«. Je to odvozenina slova kýč, o němž jsme psali v NŘ. 9, 91. Tomu, čemu říká p. Engelmüller skyčařit (pravopisně ovšem »zkyčařit«), říkali u nás odedávna břídilství nebo hudlařství; arci zhudlařit by nebyl výraz tak »umělecký« jako skyčařit. V témže referátě jsme čtli zbrusu nové slovo (není-li to ovšem tisková chyba) d e g a t n ý (pan Steimar má pro degatního, sebevědomého, světácky zkušeného Wicka dokonalý zjev). Je to snad místo elegantní či delikátní anebo v tom máme viděti nějakou duchaplnou odvozeninu franc. dégât, jehož význam se sem hodí ovšem jako pěst na oko? Ale ať už je to tisková chyba či nějaký

»kýč«, nepokládáme přece za nemožné, že se to ujme, právě proto, že se neví, co to je, ale je to moderní. Moderní je ovšem také, aby naši literáti neuměli skloňovat; proto napsal p. E. v témž referátu »vysokou češtinou«: »umožní Wickově konkurentu Bergerinovi atd.«. Podle gramatiky má býti sice »Wickovu«, ale co je spisovatelům do gramatiky; oni přece dělají jazyk!

SVŮJ (K. H.). Při podmětě množném (my, vy) užíváme zvratného zájmena svůj tehdy, když se osoby, které jsou podmětem věty, i osoby, jimž se přivlastňuje, úplně (tedy i číslem) shodují. Vykládali jsme o té věci v NŘ. dvakráte, 5, 159 a 6, 223. — V slovech Hnilica, Hořica, které jsou jen dialektické druhotvary spis. tvarů Hnilice, Hořice, je hláska c od původu měkká, v slově Vínca, které je familiární zkratkou cizího jména Vincenc, je c neměkké (srov. NŘ. 1, 85). Měli bychom tedy psáti v 2. p. Vincy, ale protože nebývá zvykem psáti v našem pravopise v slovech domácích a zdomácnělých po c hlásku y, psávají se tato všecka jména stejně: Hnilici, Hořici, Vinci. — Na vyjádření střídavého postupu užíváme výrazu dům od domu a p. jen za určitých podmínek (na př. jsou-li představy, jichž se střídání týká, míněny obecně, ne individuálně a p.) a v jistých ustálených rčeních (říkáme »šel dům od domu«, ale neříkáme »šel vesnici od vesnice«). V těch případech, kde formy »dům od domu« není možno užíti, lze říkati a psáti bez jakéhokoli porušení správnosti jazykové »ode vsi ke vsi« n. »od jedné vsi k druhé«. Byl o té věci velmi podrobný výklad v NŘ., zvláště 2, 767 a d., 211 a d. — Kdy se užívá dosud záporového genitivu, o tom vykládá mluvnice Gebaurova-Ertlova 2, 154 a NŘ. skoro v každém ročníku. Přesná pravidla je dosud těžko stanoviti, protože jazyk spisovný je po té stránce ještě neustálen. »Neviděl jsem dveří otevřených« zní dnes už poněkud archaisticky; čím individuálněji je pojat předmět záporového slovesa, tím řídčeji mívá tvar genitivní (v. NŘ. 7, 24).

OPRAVY:

Na str. 262 ř. 16 zdola má býti *Písmo svaté* m. *písmo;* na str. 267 ř. 4 shora *Ivana* m. *Jar;* na str. 268 ř. 3 zdola *cožpak* m. *což pak;* na str. 283 ř. 5 zdola *isochronismu* m. *isochronismem;* na str. 284 ř. 1 shora *isochronní* m. *isochronnní* a ř. 8 shora *a mordlnich* m. *o mordlnich.* — Str. 264 ř. 8 n. Jungmannův doklad Jud. 15, 5 jest opravdu, jak nás upozorňuje prof V. Flajšhans, na tomto místě bible Kral. Náš omyl vznikl tím, že jsme jej hledali ve vydání bez apokryfů, a když tam nebyl, zjišťovali jsme jej v lat. vulgátě, kde je zde text podstatně odchylný.

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

OBSAH.

ČLÁNKY.

Dvořáček Jaroslav, Pomíchané metafory 33
Ertl Václav, Kotčí vůz, kočí 129, 161
Flajšhans Václav, Husovo umění slovesné 257
— Jméno »Čech« a některá jiná 193
— Lesů pán 65
Haller Jiří a V. Ertl, Jinší, jinačí 289
Nejedlý Zdeněk, Polka 108
Zubatý Josef, Jeden z nejlepších lidí 1
— Potměšilý 97
— Považovati za něco 225

DROBNOSTI.

Bluzokalhota — úřední oblek budoucnosti 12
Bunkač, bunkel, basa 72
Co je šlechtický přídomek? (Dr. Frant. Brožek) 126
Divné vyzvání 268
Duffek 298
Dva kusy dobytka 197
Horentní 114
Chudokrevný 230
Minouti, minouti se 263
My a Němci (Rt.) 11

Na rozloučenou 237
Nejvyšší dráha světa 71
Některé snad zajímavé věci (A. M.) 236
Přezdívky větného původu (F. Oberpfalcer) 202
Průřízem 175
Shoda při dvou nebo více podmětech stř. rodu 149
Slovesné tvary typu perfektního v hovorové češtině (V. Mathesius) . 200
Stramati se 147
Strzub (O.) 148
Trnožka 74
Tur zlatoroh (V. Flajšhans) 172
Účel, následek 7
Zbůhdarma, zbohadarma 299

POSUDKY A ZPRÁVY.

Dudek J. B., The Czech Language in America (Z.) 237
Kádner Otakar, Základy obecné pedagogiky. Díl I. (V. Musil) . 176
Kálal Mir., Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Z.) . . . 15
Krejčí F. V., České vzdělání (F. Šimek a E.) 76
Louda Zdeněk, O písmu (K. Vodička) 119
Maria Jaroslav, Panstvo v taláru (Z.) 203
Nováková Milena, Bez kotvy (J. Suchý) 150
Rouquette L. F., Velké bílé ticho. Přel. R. Chalupa (Fr. Mikeš) . 269
Titz K., O původu jména Žižka (Karel Titz a E.) 38
Trávníček Fr., O českém jazyce (Q. Hodura) 300

*

Z našich časopisů 20, 84, 124, 243, 282

*

Příspěvky k slovenskému slovníku (E. Pavelka) 244
Půvab vlastního jazyka (O.) 156

HOVORNA.

Alpinismus 125. — Alsasko 25. — Aulický 188. — Autoolej 216. — Až na 87. — Bez 125. — Bílobílý 311. — Blížiti se k čemu 88. — Bourání manželek 284. — Brněnský 88. — Cívěti 89. — Co do 25. — Či, čili 90. — Dám si říci 25. — Dobrodinec 216. — Dr. 25. — Dymáček 126. — Flinta 217. — Formirna 126. — Hastrman 217. — Hlavy 90. — Holdegron 245. — Hoří 157. — Hříbek 90. — Hromice 189. — Hruza 217. — Hrůzlivý 312. — Huntov 284. — Choditi s Kornelem 26. — Ideál, idol 26. — Individuum 158. — Janovský, -ého 217. — Jeden z nejlepších lidí 246. — Koc (Frant. Mík) 91. — Kod 158. — Kolohnát 189, 218. — Koňak 26. — Kunětická Hora 218. — Kuřím 158. — Kýč 91. — Labe 92. — Latinský koutek 190. — Linde, Lindeho 218. — Mám míti 158. — Mandík 62. — Marast 246. — Memoáry 247. — Milý 190. — Mlíčen 247. — Mol 248. — Moraveč 285. — Morótné 248. — Nádherný 286. — Nápast 26. — Nedomrlý 27. — Než aby..., než by..., než že... 249. — Nová slova 126. — Obratem pošty 312. — Odkoniti, skyčařiti 313. — Odkud jinud 158. — Okresní osvětový sbor 92. — Opyš 126. — Organatický 28. — Osuhlý 93. — Pažit, pažiť 63. — Pečovna 219. — Peň 28, 93. — Pěší pluk 21, 249, 286. — Plaz 250. — Plíce 250. — Podlejší 63. — Pomalu 190. — Pomíchané metafory 159. — Popelištná 286. — Pořádek slov 191. — Praha — Prag 251. — Prachnic 29. — Předisposice 219. — Předlice 287. — Prejudic 251. — Příbram 159. — Procházka 29. — Prolézací 220. — Pršipláště 220. — Psina 160. — Putna 127. — Radýrovati 251. — Rastislav 94. — Reforma 127. — Restrikce 29. — Ri, ři 252. — Rohlík 94. — Romance 252. — Roztáhhuba 221. — Rozvaha 221. — Rychlost, zrychlení 30. — Satiristický 30. — Se mi zdá 253 — Semerád 252. — Skříně 127. — Sledovati 221. — Slza 160. — Smoud 30. — Stýniti 94, 160. — Svítiti, svítiti se 31. — Svůj 314. — Šiškov, Žiškov 63. — Šíti; lítý, líto 191. —

Škorně 221. — Šlikoves 95. — Šmolcnop 31. — Tatrč 95, 191. — Tož 253. — Trucbaba 253. — Tunkabona 95. — Úbytné 253. — Ujíti 222. — Uskladnění 31. — V Zábřehu, v Zábřeze 192. — Václav, Wenzel 96. — Valutní 96. — Viď, viďte 96. — Voda Dolní Dobrá 128, 254, 287. — Vozidla 31. — Vozovka 254. — Všemožný 222. — Výlupek 64. — Výnos 254. — Z cesty 288. — Z Pucciniho života 222. — Za dobré 32. — Závěr, vývody 223. — Zemská rada školní 288. — Zlý 64, 223. — Zvírotice 32. — Žďár 288.—

*

Opravy 288, 314